

גלימת הצבעים החדשה של הניאו-ליברליזם

סקירת ספרו של ערן פישר "קפיטליזם בעידן התקשורת הדיגיטאלית" (רסלינג)

תפקיד הטכנולוגיה כגורם ו/או מאפשר של תמורות מהפכניות בהתפתחות ההיסטורית הוא בין המושכלות הבסיסיות של חקר החברה האנושית, ובפרט בעידן הקפיטליסטי. במחקר כזה, הטכנולוגיה נתפשת בדרך כלל כמכשיר מציאותי (חומרי, מטריאלי) אשר פועל (או מופעל) בעולם העצמים. תפיסה מטריאלית טהורה זאת מקובלת גם ברוב התיאוריה המרקסיסטית אשר מדגישה את התפתחות הטכנולוגיה מתוך תלות בצרכי החברה או צרכי קבוצות הגמוניות בחברה (וזאת בניגוד לתיאוריות "טכנולוגיות" אשר גורסות שהטכנולוגיה מתפתחת באופן בלתי תלוי בחברה ומתוך הגיון פנימי של עצמה).

בניגוד לתפיסה המטריאלית הטהורה של הטכנולוגיה, ספרו של ד"ר ערן פישר (עמית מחקר באוניברסיטת בן-גוריון) מתמקד באספקט האידיאולוגי של הטכנולוגיה (ובפרט של זו הנוכחית): התפקיד שהטכנולוגיה ממלאת במתן לגיטימציה לסדר החברתי הקיים ובפרט בהבנייתו כ"מובן באליו" (הגמוני). אני מבקש להמליץ בחום על קריאה בספר מעניין זה, שכתוב באופן מאוד ידידותי ונגיש. הספר מציע תיאור ביקורתי של השיח הטכנולוגי בעידן הנוכחי, וכולל גם תיאור תמציתי וברור של התמורות שחלו בקפיטליזם בארבע העשורים האחרונים. תמורות אלו מנותחות מתוך ההקשר הטכנולוגי אשר מאפשר אותם. למרות שניתוחים דומים הופיעו במקומות אחרים, אני מבקש לפתוח בתיאור שלהם.

תפקיד הטכנולוגיה בתמורות בקפיטליזם בעשורים האחרונים

אפיון ארבעת העשורים האחרונים כתקופה פוסט-תעשייתית (פוסט-פורדיסטית) מייצג את ההשקפה שהשינוי המכריע שחל בתקופה זאת הוא שינוי באמצעי היצור ובאופן היצור. המדובר במעבר מדגש על יצור תעשייתי כבד, ריכוזי וכוללני (ע"ע פס-היצור של חברת פורד) ליצור מבוזר של מוצרים, שירותים ותכנים תרבותיים (ע"ע מיקור חוץ, ביזור היצור ברמה הגלובלית, וירידת הערך של הסחורות ה"כבדות" כחלק של הערך של כלל הסחורות). המעבר הזה מבוסס על קפיצת מדרגה טכנולוגית באיכות של אמצעי השליטה והבקרה: יכולת עיבוד המידע של מחשבים והתקשורת ביניהם היא המאפשרת את ביזור היצור ואת הגידול הדרסטי בגמישותו. לדוגמה, שימוש במחשב מאפשר ביצוע מהיר של התאמות של מוצר לדרישות חדשות והוצאה מיידית של הזמנות לרכיבים של המוצר.

אין בכוונתי לכפור בתפקיד של המתקפה הפוליטית הניאו-ליברלית על העבודה, ובנסיבות ההיסטוריות אשר אפשרו אותה, בגרימת השינויים באופי המשטר הקפיטליסטי. אני מבקש להניח בצד את הויכוח על זיהוי הגורם המכריע לשינויים אלו (ואם בכלל קיים גורם אחד כזה), ולציין שהשינויים הטכנולוגיים הנ"ל הם שמאפשרים את השינוי באופי המשטר הקפיטליסטי בעידן הנוכחי.

העידן הפוסט-פורדיסטי מאופיין בעיקר בשינוי דרסטי בהסדרי העבודה והתעסוקה: למעסיקים אין יותר עניין להציע לעובדים קביעות בעבודה (והעובדים מעוניינים פחות ו/או מסוגלים פחות לכפות הסדר כזה על המעסיקים). המעסיקים מעדיפים עובדים זמניים לא רק משום שניתן להעמיק את הניצול ע"י שימוש בהם, אלא גם משום שבאופן היצור הנוכחי אין כמעט כל יתרון לעובדים קבועים: כאשר מדובר ביצור תעשייתי, הטכנולוגיה מאפשרת נגישות ל"צבא מילואים" ענק אשר נמצא בפריפריה (בניגוד לעבר בו היה צריך להביא את הצבא הזה למפעל אשר נמצא במרכז), ודברים דומים תקפים גם לגבי מגוון של שירותים. באופן כללי, הגמישות הרבה יותר המתאפשרת ביצור, מקטינה מאוד את היתרון (למעסיק) בהעסקה קבועה, ויחסי הכוחות החברתיים אינם מאפשרים לעובדים לכפות אותה (ע"ע אבטלה כרונית במרכזי הקפיטליזם וקבלה אידיאולוגית של "חופש העיסוק" – שעליה עוד ידובר).

למותר לציין שעם ביטול הסדרי הקביעות בעבודה מתבטלת גם רשת הביטחון הנלוות (הכוללת ביטוח רפואי ופנסיה) ונפגעת מאוד אפשרות ההתארגנות של העובדים. דבר זה מוביל לשינוי יחסי הכוחות החברתיים ולנסיגה מפשרות של ההון לעובדים כגון מדינת הרווחה (אשר כוללת הסדרים כלכליים של מיסוי, מימון שירותים חברתיים וקצבאות ורגולציה של השוק ומניעת פלישתו לתחומי חיים שונים).

הגמישות של היצור גם מאפשרת דחייה נוספת של המשבר של חוסר ביקושים עקב התרוששות העובדים (עליה דבר מרקס): היכולת ליצר מוצרי צריכה איכותיים ומגוונים במחיר של מוצרים המוניים מאפשרת להגדיל את השוק של מוצרים אלו שהינם למעשה מוצרי כלאיים שבין צריכה למותרות. לכך מצטרף גם המחיר המוזל של מוצרים בסיסיים המיוצרים בפריפריה תוך ניצול עמוק יותר.

כאמור, לשינויים הטכנולוגיים תפקיד מכריע באפשרות הביטול של מוסד הקביעות בעבודה, אבל עדיין נשאר צורך בלגיטימציה אידיאולוגית של הביטול הזה. אנו רגילים לזהות את האידיאולוגיה הכלכלית הניאו-ליברלית כמקור של לגיטימציה זאת, והספר הנוכחי מציע להוסיף לסיפור את השיח הנסב על הטכנולוגיה של רשת האינטרנט.

הטכנולוגיה כשיח המצדיק את המציאות (של הקפיטאליזם בעשורים האחרונים)

הספר מחדש את התזה שהטכנולוגיה (או השיח סביבה) משמשת גם כהצדקה של הסדר החברתי הקיים. תזה זאת אינה חדשה, אבל בעבר היא התייחסה לתפקיד של הטכנולוגיה התעשייתית בהצדקת המשטר התעשייתי (הפורדיסטי) בעוד שכאן היא מתייחסת לתפקיד של הטכנולוגיה של המחשבים ורשת האינטרנט, להלן **טכנולוגיה הרשת**, בהצדקת המשטר הפוסט-תעשייתי (הפוסט-פורדיסטי). הטענה היא שהתפקיד שממלא שיח הטכנולוגיה בעידן הנוכחי הוא אפילו יותר מרכזי.

כפי שיוברר בהמשך, בחשבון אחרון, שיח טכנולוגיה הרשת רק מעתיק את השיח הכלכלי הניאו-ליברלי, אבל ההעתקה הזאת מלבישה את השיח הכלכלי בלבוש צבעוני ומושך יותר. אמנם, כוח המשיכה של השיח הזה פועל בעיקר על תת-מעמד הטכני (ובפרט על העוסקים בפיתוח ואחזקה של טכנולוגיה המחשבים והרשת), אלא שתת-מעמד זה הוא בעל חשיבות מכרעת לסדר הקיים בשל שליטתו באמצעי היצור המרכזי החדש (אמצעי עיבוד המידע והרשת עצמה). נוסף על כך, שיח המשתלט על שכבת מפתח בחברה מקרין גם על שכבות רחוקות, ולו בצורה עקיפה (כמו במקרה של החברה הפרובינציאלית שלנו בה כל דבר המקובל באמריקה נחשב נכון).

הספר מספק תיאור ביקורתי של שיח טכנולוגיה הרשת. למרות שהמחבר נמנע במתכוון מהערכה ישירה של ערך האמת של שיח זה, ברור שהוא אינו מקדם את השיח הזה אלא רק מתאר וחוקר אותו.

שיח טכנולוגיה הרשת מציג את רשת האינטרנט, על כל מאפייניה (האמיתיים והשקריים), כדבר טבעי, בלתי-נמנע ומיטיב. המאפיינים העיקריים הנטענים לגבי הרשת הם "רציונאליות" המושגת מתוך פעולה חופשית ותזזיתית (ספונטאנית וזמנית) של יחידים והעדר תכנון ופיקוח מרכזי. התוצאה הרציונאלית נובעת מתוך התנהגות **סתגלנית** של יחידים אשר מקבלים את המציאות ופועלים בה באופן נאיבי ("טיפשי") ואנוכי, תוך הימנעות מניסיון להבין (או לשנות) אותה. אכן, כל המאפיינים האלה מזכירים את אפיון השוק בתיאוריה הכלכלית הניאו-ליברלית (ולא במקרה...).

מכיוון שאני מומחה בתיאוריה של מדעי המחשב, ארשה לעצמי לציין שהטענה שהרשת נעדרת תכנון ופיקוח מרכזי היא שקרית באופן מהותי. התקשורת ברשת כפופה לכללים שנקבעו מראש, ואלו נקבעים לאחר מחקר ופיתוח מרובים מתוך כוונה להשיג מטרות מסוימות. אמנם כל "נקודה" ברשת "חופשית" לנסות להתנהג בצורה כל שהיא, אבל כל הניסיונות האלו מטופלים על פי אותם כללים קבועים מראש ומובילים לתוצאות שנקבעו מראש. תחום מחקר מרכזי בכלכלה הנקרא "תכנון מכניזמים" (ותחום סמוך בתיאוריה של מדעי המחשב הנקרא "תורת המשחקים החישובית") עוסק בתכנון הכללים הללו, כאשר מטרת התכנון מוגדרת כהשגת "רווחה חברתית" (אשר מובנת ברוח התיאוריה הכלכלית השלטת).

אכן, העיוורון לעובדה שישנם כללים הקובעים את התנהגות הרשת והם נקבעים במוקדי כוח מסוימים ומתוך שירות האינטרסים שלהם דומה לעיוורון לעובדה ש"חוקי השוק" לא ירדו מן השמיים אלא נקבעו ונקבעים במוקדי כוח מסוימים ומתוך שירות האינטרסים שלהם. באופן דומה, ההמלצה (או הציווי) ליחידים להתמקד בהתנהגות **סתגלנית** ואנוכית ולהימנע מכל ניסיון להבין או לשנות את המערכת הינה אידיאולוגית ומשרתת אינטרסים מסוימים.

בכל מקרה, הסתגלות ששיח טכנולוגית הרשת מטיף לה היא קבלה של **האופי הזמני** (הלא קבוע) של כל התקשרות ושל כל פעילות. זה שורש ההתנגדות לרעיון של קביעות בעבודה. נשאלת השאלה מה כל כך קוסם ("מושך וצבעוני") בחזון הזה? לפני שאפנה לשאלה זאת אדגיש שלאנשים אשר החזון אינו קוסם נאמר שאין אלטרנטיבה אחרת: ז"א הקסם הוא הטיעון הראשי וחוסר הברירה הוא קו ההגנה השני.

הקסם המתעתע של חזון הזמניות הנ"ל הוא בזיהוי של אי-קביעות בעבודה עם חופש, יצירתיות, כיף, פתיחות ודמוקרטיה. השיח של טכנולוגית הרשת מאמץ את הביקורת ההומניסטית על הניכור במשטר התעשייתי ומזהה את מקורו של הניכור **בארגון הממוסד** של המשטר התעשייתי, יחידותיו (ז"א בתי-החרושת), ומוסדותיו הברוקראטיים (בעיקר המדינתיים). הוא מבטיח אמנציפציה של הפרט על ידי שחרורו משליטה ישירה של הארגונים והמוסדות הדכאניים הנ"ל, אבל מתעלם מיכולת הקיום של הפרט המשוחרר. אכן, כפי שגרסו רבים וטובים, יש מתח מבני בין חירות לבין שוויון (ואפילו האפשרות לספק קיום מכובד לכל). סימן היכר של אידיאולוגיה כוזבת הוא התמקדות באספקט אחד של הבעיה הקיומית תוך התעלמות מאספקט אחר שלה. שיח טכנולוגית הרשת "מצטיין" בהתמקדות מתעלמת שכזאת.

שוק, עבודה, יצור, וטבע האדם על פי שיח טכנולוגית הרשת

ההתעלמות הראשונה שיש לעמוד עליה היא ההתעלמות של שיח טכנולוגית הרשת מכל מה שאינו ברשת: בפרט, שיח זה מתעלם מכך שקיים עולם ריאלי מחוץ לרשת, שבעולם זה נעשית עבודה החיונית גם לאנשי הרשת, ויש בו אנשים שקיומם אינו מתמצה ברשת. אבל גם בנייתו של הקורה ברשת עצמה מתקיימת שורה של התעלמויות מהותיות.

שיח טכנולוגית הרשת מציג את הרשת כיצירה טבעית (אל-חברתית), תוך התעלמות תמוהה מעובדת היותה תוצר של תרבות אנושית מסוימת. שיח הרשת גם מניח, באופן נאיבי, שהיות דבר טבעי מחסן אותו בפני כל ביקורת. השיח ממשיך וטוען שהרשת מהווה מימוש של **שוק** משוכלל, ללא כשלים, כפי שהוא מוצג עלי ידי התיאוריה הכלכלית הניאו-ליברלית. השילוב הזה מספק כביכול הצדקה אובייקטיבית לטבעיות ולבלתי-נמנעות של מנגנון השוק, אבל למעשה התיאור של הרשת כשוק מתעלם מכך שאותם אספקטים של הרשת אשר מתנהגים כשוק תוכננו מראש להתנהג כך (ולפיכך התנהגות זאת אינה מוכיחה או מצדיקה דבר).

שיח טכנולוגית הרשת מעלה על נס את טשטוש הגבולות בין **עבודה** לפנאי, ומדגיש את המאפיינים הסובייקטיביים של הפנאי אשר נארגים לתוך אופן העבודה החדש (המאופיין בספונטאניות, יצירתיות, חופש ממרות, וכיף). השיח מתעלם מכך, שמבחינה אובייקטיבית, טשטוש הגבולות הזה פועל באופן חד-כיווני ומנכס את הפנאי לטובת העבודה, ללא כל תמורה, כך שלמעשה מדובר כאן בניצול מושלם.

השיח מטשטש את האבחנה בין עובד לבעל הון ומציג את שניהם כיזמים עצמאיים ושותפים פוטנציאליים שווים, אך מתעלם מכך שהשוויון לא מתקיים ברמה האובייקטיבית המתייחסת להבטחת הקיום. השיח מתעלם מכך שהתקשרות חופשית לפרויקט מסוים ותשלום חד-פעמי עבור הצלחה בפתרון בעיה הנדסית מעבירים את הסיכון מבעל ההון לעובדים. בעל ההון מנכס כמות עצומה של עבודת מחקר ופיתוח של המוני עובדים (אשר אינם מועסקים על ידו) במחיר של תשלום פרס לעובדים יחידים שהפיתוח שלהם נבחר כבסיס למוצר. אספקט זה מוחרף עוד יותר במושג היצרן-צרכן (**יצרכן**) שידון להלן.

השיח מעלה על נס את השותפות של הצרכנים בתהליך **היצור**, ומדגיש את ההעצמה שלהם בהפיכתם מפסיביים לאקטיביים (ראו למשל את השימוש הישיר בצרכנים כבקרי איכות של מוצרים ואת השימוש העקיף בצרכנים לחקר שווקים). השיח מתעלם מכך שהעבודה המושקעת על ידי הצרכנים מנוכסת על ידי בעל ההון ללא כל תמורה, כך ששוב מדובר בניצול מושלם. חווית השותפות מחליפה את התגמול החומרי.

אכן חוט השני העובר דרך מגוון התופעות הנ"ל הוא הדגשה של החוויה הרגעית המספקת של העובדים והתעלמות מהצרכים הבסיסיים לקיומם (בעיקר בטווח הלא מיידי). השיח של טכנולוגית הרשת עונה לדרישה לעבודה שאינה מנכרת (את העובדים מעצמם) אבל אינה מתייחסת כלל לדרישה (הבסיסית יותר) שהעבודה תאפשר לעובד להתקיים (שלא לדבר על קיום בכבוד).

שיח טכנולוגית הרשת מטיף לקבלה בלתי ביקורתית של הסדר הקיים וחוסם כל נתיב של ביקורת (חברתית ופוליטית) אשר חורגת מפרטים טכניים. באופן כללי, השיח מטיף להתנהגות סתגלנית המבוססת על הניסיון הפרטי והמיידני ודוחה כל ניסיון לנסות להבין את העולם בכללותו ולפתח תיאוריות כלליות לגביו. השיח מעלה על נס את התבונה האינסטרומנטאלית הבאה לידי ביטוי בפתרון בעיות טכניות ספציפיות, ופוסל את הרפלקסיה התבונית כיומרה ריקה על ידי רידוד מושג המחשבה למושג החישוב. רידוד זה מוביל גם לרידוד של מושג האדם.

האדם מוצג על ידי שיח טכנולוגית הרשת במכונת חישוב (פרימיטיבית ביחס למחשבים עתידיים אפשריים). ההצגה הזאת מתאפשרת על ידי התעלמות מכל מהות אנושית שאינה כושר חישוב, וזיהוי האנושיות עם המוח האנושי. יודגש שהמוקד של השיח הזה הוא המוח ("חומרה") ולא הרעיונות המתרוצצים במוח אשר הם מהווים את המוקד של השיח המודרני על האדם ביצור תבוני. ז"א, הדגש על תבונה ותכנים אפשריים שלה מוחלף בדגש על כוח החישוב של החומרה. בנקודה זאת, האדם והמחשב הם ברי-השוואה וברי-המרה: הגבול ביניהם מטשטש כליל. אכן, השיח של טכנולוגית הרשת מתייחס לצרכי הקיום האנושי באותו אופן שהיה מתייחס ל"צרכי המחשב".

סיכום

למותר לציין ששאלות של משמעות קיומית ונורמות מוסריות וחברתיות אינן מעניינות את שיח טכנולוגית הרשת. על שאלות כגון "לשם מה נחוצה לנו המערכת הקפיטליסטית הזאת" יענו חסידי השיח הזה במשיכת כתפיים הגורסת "אין אלטרנטיבה" ולכן אין טעם בדיון. מיותר לציין שההוכחות שהם מספקים לאי-קיום אלטרנטיבה הן במקרה הטוב מעגליות, ובדרך כלל הן גיבוב של שטויות וגניבת הדעת. לא נותר אלא לסיים בקריאה יש אלטרנטיבה והיא טובה יותר מחזון הבלהות חסר הפשר המוצג על ידכם.

עודד גולדרייך, תל-אביב